

СЕКЦІЯ 6. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.92

**ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СТАВЛЕНЬ КУРСАНТІВ ЗВО МВС
ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ
ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

Гончарова Г.О.,
аспірант кафедри психології та педагогіки
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті подано результати емпіричного дослідження системи ставлень курсантів ЗВО МВС зі специфічними умовами навчання, які навчаються на першому і третьому курсах. З'ясовано специфіку ставлень курсантів до 73 об'єктів і явищ соціально-професійного оточення за суб'єктивними шкалами: «важливість», «контрольованість» і «мінливість». Визначено коло ставлень курсантів, які є: 1) цілісними й несуперечливими; 2) суперечливими та декларативними; 3) суперечливими й витісненими.

Ключові слова: система ставлень особистості, курсанти ЗВО МВС, специфічні умови навчання.

В статтю представлені результати емпіричного дослідження системи отношеній курсантов первых и третьих курсов вузов МВД со специфическими условиями обучения. Определена специфика отношеній курсантов к 73 объектам и явлениям социально-профессионального окружения по субъективным шкалам: «важность», «контролируемость», «изменчивость». Определен круг отношеній курсантов, которые являются: 1) целостными и непротиворечивыми; 2) противоречивыми и декларативными; 3) противоречивыми и вытесненными.

Ключевые слова: система отношеній личности, курсанты вузов МВД, специфические условия обучения.

Honcharova H.O. FEATURES OF THE SYSTEM OF RELATIONS OF CADETS OF HIGH SCHOOLS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS WITH THE SPECIFIC CONDITIONS OF TRAINING AT DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONAL TRAINING

The article presents the results of an empirical study of the system of relations between the first and third year students of the Ministry of Internal Affairs high schools with specific learning conditions. The specifics of the cadets' relations to 73 objects and phenomena of the socio-occupational environment by the subjective scales of "importance", "controllability", "variability" are determined. The circle of the relations of cadets is defined, which are: 1) integral and non-contradictory; 2) contradictory and declarative; 3) contradictory and displaced.

Key words: the system of relations of the person, cadets of high schools of the Ministry of Internal Affairs, specific conditions of training.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства дуже гостро стоїть проблема ефективності діяльності поліції. Процес реформування, що триває, порушує багато питань, серед яких одне із центральних – система підготовки поліцейських кадрів. Безперечним є той факт, що саме в період фахової підготовки остаточно закріплюється суб'єктивний вибір поліцейської професії, проходить первинна адаптація до її умов, особистість курсанта не лише озброюється знаннями й навичками, а й формує необхідні характерологічні, вольові, комунікативні та інші якості і стійку мотивацію майбутньої професійної діяльності.

Натепер основна частина майбутніх працівників поліції проходить первинну підготовку в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, де створено

відповідне освітнє середовище, особливість якого полягає в поєднанні навчальної та службової діяльності для курсантів, наявності комплексу умов, наближених до специфіки майбутньої професії (жорсткий розпорядок дня, наявність статутних субординаційних відносин, добові чергування, заходи охорони публічного порядку в містах тощо).

Передбачається, що під впливом зазначених умов, від початку навчання перебуваючи в статусі поліцейського, особистість курсанта в такому середовищі буде змінюватись і розвиватись відповідно до вимог професії, досягнувши «на виході» не тільки професійної готовності, достатнього обсягу знань, вмінь і навичок, а й певного рівня психологічної готовності до складної й нетривіальної поліцейської праці [1].

Відкритим залишається питання оцінювання сформованості зазначених психологічних структур у випускників. Упродовж декількох років на кафедрі педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ досліджується проблематика ставлень поліцейських до різноманітних об'єктів і явищ їхнього соціально-професійного оточення [2; 3; 4; 5]. Пропонується розуміння системи ставлень особистості як міри її психічної дорослості й розвиненості, індикатора потенційної поведінки поліцейських щодо найбільш важливих аспектів професійної діяльності: щодо громадян, держави, власних обов'язків, себе самого тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ставлення особистості вже не одноразово були предметом дослідження психологів і науковців. Так, Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, О.Ф. Лазурський, Б.Ф. Ломов, В.С. Мерлін, С.Л. Рубінштейн у роботах здійснили дослідження психологічного змісту поняття «ставлення» особистості; К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, О.Ф. Лазурський, В.М. М'ясищев та С.Л. Рубінштейн висували пропозиції щодо розмежування видів ставлень; Л.І. Божович, В.С. Мерлін, В.М. М'ясищев розглядали структуру ставлень і психологічну характеристику їх компонентів [3].

Система ставлень особистості – це пов'язані між собою окремі ставлення, які В.М. М'ясищевим розглядаються як вибірки, активні, свідомі зв'язки з дійсністю, що в «згорнутому» вигляді зображують накопичений досвід взаємодії з найбільш важливими об'єктами і явищами [3, с. 6].

Ураховуючи викладене, дослідження системи ставлень курсантів відомчих вишів є актуальним у сенсі прогнозу їхньої майбутньої професійної діяльності, характер і успішність якої будуть багато в чому визначатись ставленнями та їх похідними (установками, інтересами, переконаннями, схильностями тощо).

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати специфіку ставлень курсантів до 73 об'єктів і явищ соціально-професійного оточення за суб'єктивними шкалами: «важливість», «контрольованість» і «мінливість»; визначити коло ставлень курсантів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика й вибірка дослідження. У дослідженні взяли участь 35 курсантів першого курсу Харківського національного університету внутрішніх справ, із них – 19 дівчат і 16 юнаків 17–18 років, 110 курсантів третього курсу, з них – 50 дівчат і 60 юнаків 19–21 років. Групи дослідження сформовані за курсом навчання і статтю.

Емпіричне дослідження ставлень курсантів поліції здійснювалося з використанням методу суб'єктивного шкалювання. На першому етапі складено контрольний список понять, що позначають окремі об'єкти і явища соціально-професійного оточення (73 поняття): *Життя загалом, Минуле, Теперішнє, Майбутнє, Я, Я-ідеальний, Люди, Правопорушники, Злочинці, Закони, Агресія, Брехня, Неправда, Успіх, невдача, Здоров'я, Їжа, Спорт, Хобі, дозвілля, Відпочинок, Алкоголь, Паління, Моя країна, Українська мова, Національні традиції, Фізична праця, Розумова праця, Колектив, колеги, Навчання у ХНУВС, Майбутня професія, Служба, Казарма, гуртожиток, Викладачі, Курсові офіцери, Навчальні предмети, Навчальна література, Практика, Телебачення, Інтернет, Художні книги, Комп'ютерні ігри, Вища освіта, Самоосвіта, Мистецтво, Одяг, взуття, Гаджети, техніка, Прикраси, предмети розкоші, Моя зовнішність, Друзі, Протилежна стаття, Особи моєї статі, Батько, Мама, Інші родичі, Майбутній чоловік/дружина, Діти, Підлітки, Дорослі, Літні люди, Працівники поліції, Власні розумові здібності, Громадянські обов'язки, Критика, зауваження, Релігія, Гроші, Гнів, Страх, Радість, Печаль, Роздратування, Задовolenня, Інтерес, Втома, Сон.*

Надалі вказані поняття оцінені досліджуваними за семибальними шкалами, залежно від того, якою мірою вони для курсантів «Важливі/неважливі», «Контрольовані/неконтрольовані», «Однакові, постійні/мінливі».

На другому етапі емпіричного дослідження зазначений список понять оцінений досліджуваними за допомогою процедури колірною тесту ставлень Бажина-Еткінда [7].

Обговорення результатів. Виокремлено по п'ять понять, які за кожним із критеріїв отримали найбільшу та найменшу оцінку за результатами суб'єктивного шкалювання в групах дослідження. Окремо для кожного поняття в дужках наведено ранг, отриманий за допомогою колірною тесту ставлень (таблиця 1).

З таблиці видно, що курсанти-дівчата першого і третього курсів навчання спільно виділили як найважливіші категорії «Мати», «Майбутнє» і «Здоров'я». Це означає, що впродовж навчання важливість і цінність цих об'єктів не зменшується, а, навпаки, стверджується. Головна ж відмінність полягає в тому, що дівчата – курсанти першого року навчання – ще дещо розгублені, засвоюють нові правила поведінки, звикають брати на себе більшу відповідальність за власне життя й успішність, лише почина-

ють занурюватись у світ обраної професії й, звичайно ж, думаючи про майбутнє, ще не знають, з чим його пов'язати. Приблизно ж на середині навчання, вважаючи найважливішим власне майбутнє та, ймовірно, маючи щодо нього певні плани й бачення часової перспективи, дівчата додають до категорії найважливіших понять такі як «майбутній чоловік» і «діти». На цей час дівчата вже мали змогу добре ознайомитися з тонкощами обраної спеціальності, вважають здоров'я й роль майбутньої дружини більш важливими, ніж професійні поняття.

Серед юнаків маємо схожі результати. Як на першому, так і на третьому курсах

навчання найважливішим для них є «мати», «майбутнє» і здоров'я». Курсанти-першкурсники переживають такий самий процес адаптації, пошуку себе, переоцінки цінностей, як і дівчата, тому ще не мають чіткого уявлення стосовно майбутнього. На відміну від першкурсників, юнаки третього курсу навчання, вважаючи за найважливіше власне майбутнє, вже певним чином його конкретизують і пов'язують із категоріями «вища освіта» й «успіх».

За критерієм контрольованості спільно обраних понять дівчатами – курсантами першого і третього курсів – не виявилось. Це може означати, що впродовж цих ро-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ставлень курсантів ВНЗ МВС (ранг КТС)

Шкала		1 курс		3 курс	
		Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки
1	Важливі	мати (3) сон (11) здоров'я (48) друзі (20) майбутнє (34)	мати (3) майбутнє (58) батько (13) життя загалом (40) здоров'я (5)	майбутнє (10) майбутній чоловік (9) діти (18) мати (5) здоров'я (6)	майбутнє (61) мати (10) здоров'я (8) успіх (1) вища освіта (14)
	Неважливі	алкоголь (47) паління (5) агресія (2) роздратування (15) комп'ютерні ігри (73)	релігія (43) алкоголь (30) паління (6) брехня (24) невдача (46)	алкоголь (51) комп'ютерні ігри (57) паління (56) агресія (62) брехня (63)	паління (63) алкоголь (50) брехня (43) невдача (62) злочинці (55)
2	Контрольовані	державна мова (68) розум. праця (49) хобі, дозвілля (46) відпочинок (26) самоосвіта (54)	релігія (43) паління (6) діти (14) громадянські обов'язки (70) радість (7)	майбутній чоловік (9) діти (18) власна зовнішність (1) мати (5) власне Я (7)	теперішнє (7) власне Я (15) спорт (12) успіх (1) відпочинок (18)
	Неконтрольовані	правопорушники (25) злочинці (12) страх (33) невдача (9) печаль (51)	особи протилежної статі (51) особи своєї статі (62) невдача (46) інтернет (41) підлітки (27)	злочинці (64) правопорушники (61) курсів офіцери (54) комп'ютерні ігри (57) моя країна (51)	злочинці (55) правопорушники (49) паління (63) брехня (43) комп'ютерні ігри (46)
3	Однакові, постійні, стійкі	майбутній чоловік (28) власні розумові здібності (24) громадянські обов'язки (60) практика (32) українська мова (68)	гроші (53) українська мова (31) роздратування (9) літні люди (60) підлітки (27)	мати (5) батько (17) інші родичі (36) моя зовнішність (1) друзі (2)	мати (10) батько (2) навчальна практика (19) вища освіта (14) самоосвіта (24)
	Мінливі	паління (5) гнів (7) агресія (2) алкоголь (47) страх (33)	алкоголь (30) комп'ютерні ігри (21) критика, зауваження (52) громадянські обов'язки (70) інші люди (64)	паління (56) алкоголь (51) комп'ютерні ігри (57) правопорушники (61) агресія (62)	паління (63) алкоголь (50) брехня, неправда (43) гроші (5) комп'ютерні ігри (46)

ків дівчата майже щодня перевіряють свої сили у вирішенні безлічі нових і нових питань. На деякі вони одразу знаходять відповідь, а інші вже не захоплюють їхню увагу та сприймаються як не варті зусиль. Найбільш контрольовані поняття першокурсниць пов'язані з розвитком та отриманням нових знань (розумова праця, хобі, дозвілля, відпочинок, самоосвіта), на третьому курсі замінюються категоріями, пов'язаними зі створенням власної сім'ї (майбутній чоловік, діти).

Навпаки, серед найменш контрольованих дівчатами понять збіглося два: «злочинці» та «правопорушники». Можна сказати, що дівчата вважають злочинців і правопорушників такими, яких не можна виправити, на них не можна вплинути. І якщо для курсантів, які нещодавно вступили до вишу МВС, такі результати частково можна виправдати тим, що вони лише почали ознайомлення із сутністю, призначенням і тонкощами обраної професії, демонстрування таких результатів курсантами третього курсу викликає засмучення. Адже ж під час навчання наголошується на тому, що різноманітні заходи стягнення виконують не лише каральну та відновлювальну, а й виховну функцію.

У хлопців першого і третього курсів не знайшлося жодного збігу як серед найбільш, так і серед найменш контрольованих явищ та об'єктів.

Про всі поняття, зараховані юнаками-першокурсниками до найбільш контрольованих (релігія, паління, діти, громадянські обов'язки, радість), хочеться сказати, що швидше за все вони оцінювали їх контрольованість з позиції вибору: вірити – не вірити; виконувати громадянські обов'язки – ухилятися від їх виконання; не мати дітей – мати, в якому віці; палити – не палити.

Щодо понять, оцінених третьокурсниками як найбільш контрольовані (теперішнє, власне Я, спорт, успіх, відпочинок), мова йде про контроль через необхідність більш активної діяльності. Тобто на третьому курсі юнаки вважають, що контролюють не лише можливість вибору із запропонованого, а й здатні самі зрозуміти, чого вони прагнуть, поставити мету, розробити план її досягнення і діяти.

Щодо явищ та об'єктів, оцінених як найменш контрольовані, можна сказати, що курсанти-юнаки першого курсу включили в цю групу поняття, тісно пов'язані безпосередньо з їхньою особистістю, спрямовані «всередину себе». У згаданому віці, тим паче потрапивши в новий колектив, кожній молодій людині хочеться заявити

про себе, самоствердитися, сподобатися одноліткам, мати визнання та власну думку, до якої прислухатимуться інші. Але студентське співтовариство дещо відрізняється від шкільного, та й особливі умови навчання, відносини службової субординації диктують свої правила. Тому курсанти можуть відчувати побоювання не заслужити авторитету, не знайти спільну мову з оточуючими, зазнати невдачі, не мати змоги отримати підтримку серед одногрупників (особи протилежної статі, особи своєї статі, невдача, підлітки).

Найбільш неконтрольовані поняття, визначені курсантами-юнаками третього курсу, спрямовані назовні і стосуються дещо віддалених об'єктів (злочинці, правопорушники). Як і в групі дівчат, невтішною є ситуація з думкою про відсутність здатності впливати на злочинців і правопорушників.

Що до критерію мінливості чи стійкості певних явищ та об'єктів маємо такі результати. Дівчата-першокурсниці виділили як найбільш стійкі поняття: «майбутній чоловік», «власні розумові здібності», «громадянські обов'язки», «практика», «українська мова».

Ставлення до особистості майбутнього чоловіка дівчата-першокурсниці вважають вже сформованим. Але ж, як бачимо, на третьому курсі навчання дівчата не зарахували його до п'ятірки найбільш стійких, це означає, що образ майбутнього чоловіка мінливий, дівчата його вдосконалюють, змінюють, наповнюють новими вимогами.

Що до інших понять, зарахованих до незмінних у часі (власні розумові здібності, громадянські обов'язки, практика), то вони більш за все пов'язані з процесом навчання та становленням себе як майбутнього правоохоронця. Так, як для студента важливо мати високий рівень теоретичних і практичних знань, так і для майбутнього правоохоронця важливо мати високий рівень правосвідомості й сумлінно виконувати обов'язки, покладені Конституцією України на кожного її громадянина.

На третьому ж курсі категорії, пов'язані з навчанням і громадянством не займають високих позицій, поступаючись місцем рольовим поняттям, таким як мати, батько, інші родичі, друзі. На цей час більшість дівчат уже неодноразово мали змогу перевірити свої родинні зв'язки та дружбу на міцність. Вони впевнені в підтримці родичів і друзів, постійно потребують їхньої підтримки, спілкування з ними, можливо, дещо розчарувавшись у процесі навчання чи обраній спеціальності, шукають утіхи та спрямовують свої зусилля на підтримку міцних, сталих стосунків із близькими людьми.

Таблица 2

Характеристика ставлень курсантів ЗВО МВС

Шкала	1 курс		3 курс	
	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки
Несуперечли- ві, цілісні	(+) мати, сон, друзі (-) алкоголь, комп'ютерні ігри	(+) мати, батько, здоров'я, радість, (-) роздратування, релігія, невдача	(+) мати, здоров'я, майбутнє, майбутній чоловік, власна зовніш- ність, власне Я, друзі (-) алкоголь, комп'ютер- ні ігри, паління, агресія, брехня	(+) успіх, здоров'я, вища освіта (-) паління, алкоголь, брехня, невдача, злочинці
Декларативні	здоров'я, майбутнє, державна мова, ро- зумова праця, хобі, самоосвіта	майбутнє, життя загалом, релі- гія, громадянські обов'язки, гроші, літні люди	діти, батько, інші родичі	майбутнє
Витіснені, приховувані	паління, агресія, невдача, гнів	паління, комп'ютерні ігри	-	гроші

Зарахування до найбільш сталих у часі явищ поняття «українська мова» свідчить про підвищене почуття патріотизму та поваги до державної мови. Такий результат може бути зумовлений активізацією заходів патріотичного характеру у зв'язку з політичними подіями останніх років чи оновленням у пам'яті під час підготовки до ЗНО з історії України подій боротьби українського народу за свою незалежність і мову.

Поняття, визначені як мінливі в дівчат-курсантів різних курсів навчання, майже збігаються, це означає, що кожного разу досвід взаємодії з ними переосмислюється, питання ставлення до них усе ще «залишається відкритим». Те саме можна сказати й про хлопців.

Дещо змінилася ситуація з поняттям «правопорушники». Імовірно, продовжуючи вважаючи себе особисто чи правоохоронців загалом не здатними впливати на правопорушників, дівчата все ж визнають можливість того, що вони зміняться скоріш за все під впливом певних життєвих обставин.

Юнаки ж на першому курсі навчання визначили як найбільш стійкі зовсім не пов'язані між собою поняття, що ще раз підкреслює певну неусталеність, несформованість власної життєвої позиції юнаків 17–18 років. Натомість у юнаків третього курсу навчання вже простежується виділення пріоритетних сфер життя, які оцінюються ними як незмінні, відповідно, й варті зусиль, а саме: стосунки з батьками та успіхи в оволодінні професійними й іншими знаннями. На підтвердження зазначеної думки варто сказати, що поняття «мати», «батько»,

«вища освіта» й «самоосвіта» оцінені юнаками третього курсу не тільки як найбільш стійкі, а і як найбільш важливі.

Аналіз рангових позицій понять за колірним тестом ставлень справляє дещо інше враження. Ми виходили з того, що самооцінка ставлень здійснюється на двох рівнях: усвідомлюваному (когнітивному), який досліджений за допомогою суб'єктивного шкалювання, і неусвідомленому (емоційному), на вивчення якого спрямований колірний тест ставлень. За таких умов існує три можливі варіанти існування кожного окремого ставлення:

а) цілісне несуперечливе (позитивне чи негативне), в якому відбувається збіг його когнітивної та емоційної оцінки;

б) суперечливе декларативне, в якому когнітивна оцінка об'єкта значно превалює над емоційною, тобто об'єкт оцінюється як важливий, але за результатами колірного тесту займає низькі рангові позиції.

в) суперечливе витіснене, в якому емоційна оцінка об'єкта значно превалює над когнітивною, тобто об'єкт оцінюється як неважливий, але за результатами колірного тесту займає провідні позиції (таблиця 2).

Висновки з проведеного дослідження. З аналізу результатів проведеного дослідження системи ставлень курсантів першого і третього курсів можна резюмувати таке:

1. Професійно-важливі об'єкти і явища дійсності не набувають найвищої важливості протягом трирічного навчання курсантів, тобто не стають для них цінностями. На першому курсі навчання як юнаки, так

і дівчата ще доволі погано уявляють, чого вони очікують від майбутнього й від навчання зокрема, тому ще не пов'язують власне майбутнє з чимось конкретним. На третьому ж курсі курсанти вже знайомі з тонкощами обраної спеціальності, починають розмірковувати над шляхами подальшого розвитку: дівчата визначають здоров'я й роль майбутньої дружини більш важливими, ніж професійні поняття, а юнаки пов'язують плани на майбутнє з категоріями «вища освіта» й «успіх».

2. На третьому курсі поняття «українська мова» за жодним із критеріїв не зараховано до п'ятірки найбільш високо оцінених, тоді як серед курсантів першого курсу зазначене поняття названо одним із найбільш контрольованих та одним із найбільш постійних. Це може означати, що програми патріотичного виховання на третьому курсі є не дуже дієвими або ж почуття патріотизму, гордості за країну та турботи про неї на третьому курсі замінюється більш егоїстичними турботами власне про себе (досягнення успіху і створення власної сім'ї).

3. На першому курсі поняття, пов'язані з навчанням, серед п'ятірки «кращих» або «гірших» зустрічаються доволі рідко, порівняно з результатами тестування курсантів третього курсу. Це може свідчити про те, що першокурсники ще недостатньо повно сформуvalи своє ставлення до навчання, ще не мають комплексного уявлення про цей процес.

4. Протягом навчання відбувається поступове урівноваження ставлень, вони тяжіють до цілісності й однозначності.

У курсантів третього курсу значно менша кількість суперечливих ставлень, як декларативних, так і витіснених. Здається, що зусилля щодо виховної та психологічної роботи з курсантами повинні бути спрямовані саме в цій площині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ларіонов С.О. Психологічні чинники навчальної успішності курсантів ВНЗ МВС. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2017. С. 60–64.
2. Кузнєцов М.А., Макаренко П.В., Ларіонов С.О. Емпіричні методи дослідження системи ставлень особистості. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія». 2015. Вип. 51. С. 128–140.
3. Гончарова Г.О., Ларіонов С.О. Система ставлень особистості: теоретичні аспекти дослідження. Право і Безпека. 2017. № 1. С. 130–134.
4. Ларіонов С.О. Система ставлень особистості як модель індивідуального досвіду. Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Л.: УКУ, 2016. С. 123–128.
5. Шляхи прогнозування задоволеності працівників ОВС різними сторонами життя. Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки ВНЗ МВС України: матеріали наук.-практ. конф. Харків: ХНУВС, 2014. С. 198–201.
6. Мясішев В.Н. Личность и неврозы. Ленинград: Ленинград. ун-т, 1960. 428 с.
7. Бажин Е.Ф., Эткінд А.М. Цветовой тест отношений (ЦТО): методические рекомендации. Ленинград: Ленинградский науч.-исслед. психоневрол. ин-т им. В.М. Бехтерева, 1985. 18 с.